

ŻYCIE NAUKOWE

Polska i Hiszpania, dwa kraje emigracyjne na przełomie wieków XIX i XX

Konferencja została zorganizowana przez pracownię Migracji Masowych IH PAN w ramach programu współpracy z Instytutem Historii Consejo Superior de Investigaciones Cientificas (CISIC). Myślą przewodnią spotkania, które odbyło się w dniach 2–3 października 2002 r. było przedstawienie obrazu społeczeństw Polski i Hiszpanii w wybranym okresie pod względem ich sytuacji gospodarczej, społecznej, struktur regionalnych i etnicznych, a także w sferze ideologii i kultury, z ukazaniem czynników stymulujących procesy migracyjne. Każdy z omawianych problemów powierzono równoległej prezentacji autorów polskich i hiszpańskich. Obrady pierwszego dnia konferencji odbywały się w Instytucie Historii PAN, w drugim dniu natomiast — w Instytucie Cervantesa, który był jej współorganizatorem. Referaty wygłaszano w językach polskim i hiszpańskim, z tłumaczeniem simultanicznym.

Po otwarciu konferencji przez prof. Stanisława Bylinę referaty wprowadzające o wzajemnym obrazie Polaków i Hiszpanów w ubiegłych wiekach wygłosili: prof. Jose Ramon Urquijo Goitia, koordynator nauk humanistycznych w CSIC, i prof. Janusz Tazbir, wiceprezes PAN. Polska wizja Hiszpana zdominowana była przez „czarną legendę” inkwizycji, z jej odniesieniami do wszechwładzy kleru, zacofania umysłowego szlachty, przy jej pysze i arogancji. Ogólnie ujemny obraz tego stanu tonowany był uznaniem dla jego wysokiego poczucia honoru i godności osobistej, cech bliskich szlachcie polskiej. Prof. Ramon Urquijo Goitia przedstawił kilka charakterystycznych, jego zdaniem, „śladów polskich” w hiszpańskiej świadomości historycznej. Nie było ich wiele. Przeważało przedstawienie udziału polskich wojsk w armii Napoleona, która dokonała inwazji na Hiszpanię. Obraz Polski w popularnej prasie hiszpańskiej to kraj rolniczy z ubogim chłopstwem i liczną szlachtą, bardzo zróżnicowaną majątkowo oraz miastami o słabo rozwiniętym przemyśle i handlu. Tylko w poezji romantycznej Enrique’a Gilay Carrasco Polska przybierała postać szlachetnej męczennicy udręczonej przez despotycznych sąsiadów. Inne ślady, wspomniane przez Autora, związane były z obecnością wychodźców z Polski w XIX w., jak np. zajmujący wybitne miejsce w polityce hiszpańskiej Luis Jose Sartorius (członków jego partii nazywano „los polacos”, co nie było, niestety, określeniem pozytywnym). Do czasów bliskich nam odnosi się postać Sofii Casanovy, żony polskiego filozofa Wincentego Lutosławskiego. Dopiero ostatnie dekady, według prof. Urquijo, przyniosły wielostronne zainteresowanie Polską, jej historią dawniejszą i najnowszą.

Kolejny dwugłos należał do organizatorów konferencji: dr Eldy Gonzalez Martinez (IH CSIC) i prof. Jana E. Zamojskiego (IH PAN). Dr Martinez w swych „Uwagach nad badaniami dotyczącymi emigracji hiszpańskich do Ameryki” ograniczyła się do okresu objętego programem konferencji. Emigracje hiszpańskie datują się bowiem od czasów Kolumba, jednakże w historiografii występują one jako wyraźne zjawisko od ostatnich dekad XIX w. W warunkach hiszpańskich bardzo użyteczne okazały się badania regionalne. Autorka dokonała przeglądu ważniejszych publikacji naukowych odnoszących się do poszczególnych prowincji, przede wszystkim aktywnych emigracyjnie: Galicji, Baskonii, Wysp Kanaryjskich i Asturii. Wnioskując, Autorka podkreśliła, iż problemem okazuje się konieczność przesunięcia akcentów badawczych z emigracji czasów kolonialnych, w czym uzyskano znaczne osiągnięcia, na emigracje charakterystyczne dla pierwszej połowy XX w., z uwzględnieniem zarówno kontynuacji, jak i odmienności w ich nurtach.

Prof. J. Zamojski przedstawił w swym tekście „Polska i migracje. Refleksje historyka” dwa wątki tematyczne. We wstępnym, historycznym, dokonał zsyntezowanego przeglądu zjawisk migracyjnych na przestrzeni dziejów państwa polskiego. Po okresie, nazwanym przez Autora „absorpcyjnym”, wystąpiły dwa różne nurty emigracyjne w XIX i XX w. Jeden polityczny, będący następstwem rozbiorów Polski, powstań i sprzeciwu wobec dominacji zaborców, z pewnego rodzaju kontynuacją w latach II wojny światowej, i emigracją lat 80. XX. Drugi, za pracą i chlebem, zapoczątkowany w drugiej połowie XIX w. i trwający aż do lat I wojny światowej, z pewną kontynuacją w okresie międzywojennym. W wątku informacyjnym przedstawił Autor charakterystykę poświęconych problemom migracyjnym badań i publikacji. Zwrócił uwagę na wyraźną ewolucję programów badawczych w ostatnich dekadach, na ich zwrot ku ogólnym problemom procesów migracyjnych, z uwzględnieniem występujących w ich następstwie kwestii etnicznych, kulturowych, politycznych etc.

W „bloku” poświęconym sytuacji społecznej i gospodarczej swych krajów na przełomie XIX i XX w. referaty wygłosili: dr Fernando Garcia Sanz (CSIC) i prof. Janusz Żarnowski (IH PAN). Motywem wiodącym referatu dr. Sanza („Gospodarka i społeczeństwo w Hiszpanii na przełomie wieków”) był trudny proces modernizacji gospodarki i struktur społecznych Hiszpanii od schyłku XIX w. do okresu I wojny światowej. Dla Hiszpanii XIX w. wypełniony był wojnami. Próg wieków kraj przekraczał w stanie głębokiego kryzysu ekonomicznego, intelektualnego, społecznego i zacofania technicznego gospodarki. W bardzo szczegółowym przeglądzie sytuacji społeczno-ekonomicznej Autor uwzględnił: urbanizację, rolnictwo, przemysł, demografię, emigrację. Słabość dynamiki gospodarczej kraju starano się zrównoważyć restrykcyjną polityką celną, mającą chronić rynek wewnętrzny i produkcję krajową przed konkurencją zagraniczną. Rzeczywistą poprawę koniunktury dla towarów hiszpańskich przyniosła dopiero I wojna światowa. Wojna ta przyczyniła się jednak do zaostrenia wielu konfliktów wewnętrznych, z którymi Hiszpania weszła w lata 20. XX w.

Prof. Żarnowski w swym referacie o gospodarce i społeczeństwie na ziemiach polskich na przełomie wieków zaprezentował najpierw przegląd sytuacji ludnościowej poszczególnych dzielnic w okresie zaborów. Autor uwzględnił przede wszystkim ich struktury społeczne i narodowościowe oraz zachodzące w nich zmiany w omawianym okresie. Wnioskował, iż udział ludności polskiej wśród mieszkańców dzielnic nie przekładał się na stopień ich „polskości”; w większości Królestwo Polskie było pod naciskiem rusyfikacyjnym, Wielkopolska, Śląsk i Pomorze — germanizacyjnym, w Galicji zaś, z wielkim procentem Ukraińców i Żydów, Polacy byli narodowością uprzywilejowaną. Zróżnicowanie procesów modernizacyjnych w poszczególnych dzielnicach zmusiło Autora do prezentacji ich odrębnych charakterystyk, których cechą wspólną była nierównomierność strukturalna, brak równowagi między rolnictwem

i przemysłem, trudności z kształtowaniem się polskich wzorów industrializacji. Według Autora we wszystkich dzielnicach zachowała swą ostrość kwestia agrarna, głód ziemi. Ona też wspólnie z demografią tworzyła grunt dla tendencji emigracyjnych, zarówno dla emigracji sezonowych, jak też stałych, kierujących się bądź na tereny państw zaborczych, bądź też za ocean.

W drugim dniu obrad, które przeniosły się do sali Instytutu Cervantesa, wygłoszono cztery referaty. Dr Ricardo Gonzalez Leandri (CSIC) w swym referacie „Przyczyny i regionalizacja zagranicznych migracji hiszpańskich. Koniec XIX i początek XX wieku” umieścił zachodzące w Hiszpanii procesy migracyjne w europejskim kontekście narastających ruchów ludności, wywołanych i stymulowanych przez wzrost dynamiki przemian gospodarczych, a także postępu w technikach komunikacyjnych. Dr Leandri podjął zasygnalizowany przez dr Martinez problem regionalizacji emigracji, a w ślad za tym konieczność regionalnego ujmowania badań nad nimi, w tym zróżnicowanego widzenia warunków i motywacji emigracji. Zazaczył, iż we wszystkich decyzjach migracyjnych wielką rolę odgrywały klasyczne czynniki — informacje od wcześniejszych emigrantów, powiązania rodzinne, „sieci” migracyjne, rozmaitego rodzaju zachęty.

Prof. Jerzy Tomaszewski (UW) w przystępnej formie omawiając temat „Zróżnicowanie etniczne, wyznaniowe i regionalne na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieków: problemy i konsekwencje”, zwrócił uwagę na wielkie trudności badawcze wynikające z niespójności źródeł pochodzących z instytucji państw zaborczych. Złożona struktura etniczna w poszczególnych dzielnicach była brzemienne w napięcia i konflikty. Sytuację tę wykorzystywały władze zaborcze, operując przywilejami i restrykcjami adresowanymi przemiennie wobec poszczególnych grup etnicznych. Polityka narodowościowa państw zaborczych przyczyniała się też do motywacji migracyjnych, aczkolwiek różniły się one w poszczególnych dzielnicach, obejmując zróżnicowane etnicznie i zawodowo grupy ludności.

Dr Lorenzo Delgado w swym referacie „Ruchy umysłowe w Hiszpanii na początku XX wieku”) przedstawił procesy zachodzące w życiu umysłowym Hiszpanii u schyłku XIX wieku, z jednej strony zdominowanym przez wpływy Kościoła, z drugiej zaś ulegającym naciskom potrzeb kształtującego się już społeczeństwa mieszczańsko-liberalnego. Wiele uwagi poświęcił podstawowym w tej kwestii sprawom szkolnictwa, które nie odgrywało swjej roli ani oświatowej, ani kulturalnej, ani obywatelskiej. Pewne próby reform zostały w latach 70. XIX w. przecięte przez nawrót dominacji monarchizmu i konserwatystów. Dopiero klęska w wojnie kubańskiej zmusiła elity rządzące, w końcu XIX w., do podjęcia wysiłków modernizacyjnych, przejęcia szkół podstawowych przez państwo, rozbudowy szkolnictwa średniego i intensyfikacji wyższego. Nurt modernizacyjny obejmował również wysiłki nad rozwojem nauk ścisłych, sprzyjał tworzeniu centralnych instytucji naukowych, w tym także wiążących naukowo Hiszpanię z Włochami, Francją i Anglią. Narastał on aż do wojny domowej i uformowania się frankizmu.

Referat docent Magdaleny Micińskiej (IH PAN: „Zdrada, dezercja, czy jedyna szansa? Dyskusje wokół tzw. emigracji talentów z ziem polskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku”) był ostatnim w programie konferencji. Punktem wyjścia Autorki była analiza ewolucji w poglądach i postawach społeczeństwa polskiego u schyłku XIX w.: od romantyzmu, który był wyrazem ideologii narodowej, do pozytywizmu jako programu cywilizacyjnej przebudowy życia narodu, przemian systemu wartości i przeformułowania celów narodowych. Na tym tle Autorka przedstawiła dwa nurty emigracyjne: inteligencki i ludowy (zarobkowy). Doc. Micińska szeroko omówiła emigrację ludzi wykształconych i utalentowanych, jej motywy, cele i kierunki. Zauważyła, iż o ile emigracjom „za chlebem” towarzyszyło współczucie opinii polskiej, o tyle „emigracja talentów” budziła ostre kontrowersje. Część opinii, zdecydowanie jej potępiała jako antynarodowe, inni zaś z dumą mówili o wysokich pozycjach zawodowych

i społecznych osiągniętych przez polskich emigrantów za granicą. Dyskusje wokół pozytywów i negatywów tego zjawiska toczyły się, jak stwierdziła Autorka, aż do odzyskania niepodległości przez Polskę w 1918 r., gdy wielu uprzednich emigrantów wróciło do kraju.

W obu dniach referatom towarzyszyła żywa, merytoryczna dyskusja. Poruszano w niej zarówno kwestie uzupełniające referaty, jak też wysuwano rozmaite opinie własne na kanwie poruszanych problemów i formułowano sugestie badawcze. W podsumowaniu organizatorzy stwierdzili, że konferencja osiągnęła zamierzony cel naukowy, a jej materiały zasługują na publikację, z obustronnym pożytkiem.

Ewa Kowalska
Warszawa

Stosunki polsko–holenderskie. Pools–Nederlandse betrekkingen

W dniach 13–15 czerwca 2002 r. zorganizowane zostały przez Ambasadę Polską w Hadze, przy współudziale Uniwersytetu w Utrechcie, władz miasta i holenderskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, „Dni polskie” w Utrechcie. Ważną ich częścią składową była konferencja naukowa, przygotowana przez Uniwersytet w Utrechcie (przy szczególnym udziale Duco Hellemey i Mai Antas), poświęcona problematyce historii stosunków polsko–holenderskich.

Konferencja składała się z dwóch części. Pierwsza z nich przewidziana była dla szerszego grona słuchaczy. Odbywała się 13 czerwca, w godzinach wieczornych, w Sali Senatu Uniwersytetu w Utrechcie. Językiem obrad tej części konferencji był holenderski, a tematem — „Holandia a dyktatura stanu wojennego w Polsce (1981–1984)”. Problematyka — która wzbudziła spore zainteresowanie słuchaczy — przedstawiona została przez czterech referentów. Reakcja rządu holenderskiego na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce była tematem referatu Floriberta Baudeta z Uniwersytetu w Utrechcie („De opstelling van de Nederlandse regering”), na temat pomocy holenderskiej dla Polski mówili: C. Lafeber, który poruszył kwestię pomocy materialnej („De particuliere materiële steun aan Polen”) i J. Minkiewicz zajmujący się problemem politycznego wsparcia udzielanego „Solidarności” („De politieke steun aan Solidariteit”). Przedmiotem zainteresowania J. van der Meera w referacie „Pax Christi en Polen” były opozycyjne środowiska katolickie w Polsce.

Druga część konferencji adresowana była do węższego kręgu, historyków. Obrady, tym razem w języku angielskim, prowadzone były pod wspólnym tytułem: „Polish–Dutch relations: a historical overview”. Zgodnie z tematem obejmowały one swoim zakresem historię stosunków polsko–holenderskich na przestrzeni wieków. Poszczególne referaty tej części obrad ułożone były w porządku chronologicznym. Referat otwierający, przedstawiający stosunki holendersko–polskie w okresie od XV do XVIII w., zaprezentowany został przez Łucję Thijssen z Uniwersytetu w Lejdzie. Główny nacisk Autorka położyła na polsko–holenderskie więzi kulturalne, i to nie tylko dlatego, że jako historyk sztuki tą właśnie problematyką zainteresowana jest najbardziej, ale również — a może przede wszystkim — dlatego, że obok stosunków handlowych właśnie więzy kulturalne były w tym okresie najbardziej rozwiniętą płaszczyzną kontaktów polsko–holenderskich.

Potwierdzenie takiego stanu rzeczy odnaleźć można było w referacie wygłoszonym przez Wojciecha Kriegseisena (Instytut Historii PAN) na temat: „Polsko–holenderskie stosunki kulturalne w XVII–XVIII w.” oraz w późniejszej dyskusji. Autor z jednej strony zwrócił uwagę na niedostatek opracowań naukowych poświęconych polsko–holenderskim związkom, w tym więzom kulturalnym, z drugiej zaś zarysował perspektywy historycznych badań porównawczych, wskazując na szczególnie obiecujące obszary badawcze, np. komparatystyczne ujęcie

politycznych i wyznaniowych uwarunkowań tolerancji religijnej w Rzeczypospolitej i w Zjednoczonych Prowincjach.

Idesbald Goddeeris z Uniwersytetu w Leuven wygłosił referat „The Netherlands, Belgium and the Polish struggle for independence in the nineteenth century”, którym wzbudził ogromne zainteresowanie słuchaczy — w równym stopniu formą wypowiedzi, jak i zaprezentowanymi treściami. Autor referatu, odwołując się do XIX-wiecznego piśmiennictwa belgijskiego i holenderskiego, przedstawił stanowisko Holendrów, zwłaszcza holenderskich monarchistów, wobec prób odzyskania niepodległości Polski i zestawił je ze znacznie lepiej z literatury znanym stanowiskiem Belgów, walczących o własną niepodległość. Referat Goddeerisa zakończył przedpołudniową sesję 14 czerwca.

Sesję popołudniową rozpoczął Remco van Diepen z Uniwersytetu Amsterdamskiego referatem „Dutch neutrality and Poland: from the late 19th century till World War II”. Przedstawił w nim stanowisko Holandii wobec Polski u progu XX w., skupił się jednak na wydarzeniach bezpośrednio poprzedzających wybuch II wojny światowej. Magdalena Hułas z Instytutu Historii PAN, w referacie „The two governments—in—exile in London”, przedstawiła podobieństwa i różnice w sytuacji (zwłaszcza prawnej) polskiego i holenderskiego rządu uchodźczego, a także (nieudane) próby zbliżenia stanowisk obydwu rządów. Ben Schoenmaker z Instytutu Historii Wojskowej Królewskiej Armii Niderlandów zaprezentował referat „The Polish contribution to the liberation of the Netherlands. 1944–1945”. Przedstawił w nim zarys działań bojowych polskich jednostek w Holandii, a także losy ich żołnierzy po jej wyzwoleniu.

Ostatni dzień konferencji, 15 czerwca, poświęcony był stosunkom polsko–holenderskim w okresie powojennym. Ryszard Żelichowski (Instytut Studiów Politycznych PAN), autor referatu „Different shades of cold. Polish–Dutch relations 1945–1975 seen from the Hague”, przedstawił — na podstawie szerokiej kwerendy archiwalnej, prowadzonej przede wszystkim w archiwum MSZ — zmienną koniunkturę w stosunkach dyplomatycznych i politycznych Polski i Holandii w okresie od wycofania międzynarodowego uznania rządowi RP na uchodźstwie i „przelania” tego uznania na Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej do podpisania w Helsinkach Aktu końcowego KBWE. Tego samego okresu dotyczył referat Duco Hellemy „The Cold War years. 1945–1975”. Stosunki między obydwojma państwami tym razem zaprezentowane zostały na podstawie holenderskich materiałów archiwalnych. Autor referatu zwrócił uwagę na uzależnienie temperatury wzajemnych relacji od sytuacji międzynarodowej, podkreślił również rolę czynników wewnętrznych, w tym ekonomicznych. Opisuując ewolucję stosunków holendersko–polskich w okresie powojennym, wskazał na szczególne ich ochłodzenie w 1968 r.

Część naukową konferencji zakończył Floribert Baudet referatem „«That Poland be Polish again?» The Netherlands and Poland 1975–1989”. Osią swoich rozważań na temat stosunków holendersko–polskich w tym okresie uczynił autor kwestię praw człowieka — wykazał zależność między stopniem przestrzegania w Polsce praw człowieka a stanowiskiem, jakie wobec władz polskich zajmował rząd Holandii.

Konferencję zamknęło posiedzenie popołudniowe 15 czerwca, w trakcie którego z wypowiedziami na tematy aktualne wystąpili: Maria Wodzyńska–Walicka, ambasador RP w Hadze, oraz Ed Kronenburg z holenderskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych.

Konferencji towarzyszyła wystawa zdjęć archiwalnych, związanych tematycznie z prezentowanymi referatami, pochodzących ze zbiorów Archiwum Narodowego w Hadze. Organizatorzy konferencji planują wydanie referatów drukiem.

Magdalena Hułas
Warszawa